

AZERBAYCAN'DA ORTAÖĞRETİM COĞRAFYA DERS PROGRAMLARININ İNCELENMESİ

*(Review of Secondary Education Geography Curriculums in
Azerbaijan)*

Dr. İlkin SADIGOV

ÖZET

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da ortaöğretim kurumlarında coğrafya dersleri okutulmazdı. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra eğitim sisteminde yapılan değişiklikler çerçevesinde ortaöğretime coğrafya dersleri konuldu. Bu doğrultuda araştırma konumuzda, Azerbaycan'da Sovyetler sonrası ortaöğretimde okutulan yeni coğrafya öğretim programları ele alınmıştır. Çalışmamızda ortaöğretim coğrafya ders programlarının geniş açılımı yapılarak, eksik yönlerine çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Ortaöğretim ders programları, coğrafya ders programları, Yerşünaslık ders programı, Türk Dünyası Coğrafyası ders programı

ABSTRACT

Under the Soviet Union, geography lessons were not taught in secondary schools in Azerbaijan. After Azerbaijan gained its independence, geography lessons put into the curriculums of secondary education within the frame of changes made in the system of education. Accordingly, in our research, we addressed to new geography curriculums taught in the secondary education in Azerbaijan after Soviet Union. In our study, we made a detailed expansion of secondary education geography curriculums and proposed solution suggestions for their weaknesses.

Key Words: Secondary education curriculums, geography curriculums, geology curriculum, Turkish World Geography Curriculum.

1. GİRİŞ

Azerbaycan'da coğrafya fikri çok eskilere dayanmaktadır. Öğretim kurumlarında modern anlamda coğrafya eğitiminin temeli ise 20. yüzyılın başlarında atılmıştır. Modern coğrafya eğitimi genellikle ilköğretim kurumlarında okutulmuştur (Allahverdiyev ve Sadıqlı, 1986: 72). Okutulan coğrafya dersleri genellikle fiziki coğrafya konularından oluşmaktaydı. Bu durum Sovyetler döneminde de aynı şekilde devam etti. Sovyet döneminde Azerbaycan'da coğrafya dersleri ilköğretim son sınıfa kadar okutulmaktaydı. Ortaöğretimde ise coğrafya dersleri okutulmazdı.

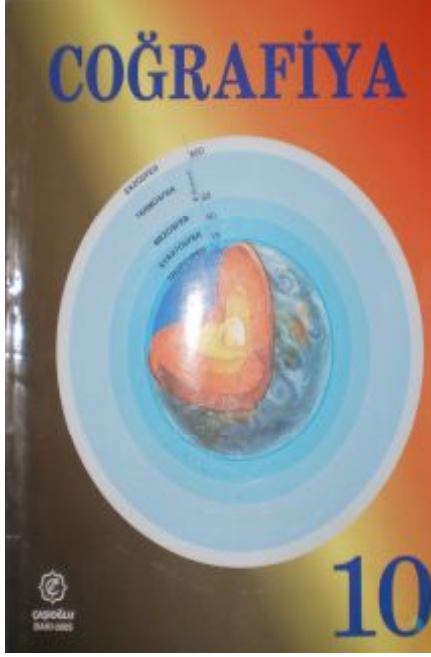
Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, yeniden düzenlenen Milli Eğitim programları çerçevesinde ortaöğretimde coğrafya dersleri okutulmaya başlandı. Yeni düzenlenen coğrafya ders programına esasen ortaöğretim 10.sınıflarda "Yerşünaslıg" (Yer Bilgisi)", 11. sınıflarda ise "Türk Dünyası'nın Coğrafyası" dersleri programa konuldu (Müseyibov, 1998: 14). Ortaöğretim 10.sınıf Yerşünaslıg dersi; yıllık 51, haftalık 2/1 saat, 11.sınıf "Türk Dünyası'nın Coğrafyası" dersi ise yıllık 34, haftalık ise 1 saatlik program hacmine sahiptir.

2. ORTAÖĞRETİM 10. SINIF YERŞÜNASLIĞ DERS PROGRAMININ AÇILIMI

Ortaöğretim 10.sınıf "Yerşünaslıg" dersi, Azerbaycan'da coğrafya öğretim programına Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra konulmuştur (Şekil 1). Yerşünaslıg, fiziki coğrafya konularının ağırlıkta olduğu bir coğrafya dersidir. Bu derste, önceki sınıflarda görülen fiziki coğrafya konuları ve yeryüzünde meydana gelen fiziki coğrafi olaylar (yer bir gezegen gibi, yer kabuğunda meydana gelen karmaşık olaylar, küresel sorunlar ve saire) daha geniş ve kapsamlı bir şekilde öğretilmektedir (Gerayzade ve Allahverdiyev, 1994: 36).

"Yerşünaslıg" (Yer Bilgisi) Azerbaycan'da ortaöğretimde coğrafya eğitimi ve öğretiminde görülen yegâne fiziki coğrafya dersidir. Dersin ortaöğretimde okutulmaya başlanması öğrenci ve öğretmenler tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Yeni oluşturulan bu dersin içeriğini görebilmemiz için, program açılımını geniş bir şekilde vermemiz yerinde olur.

Tamamı 9 üniteden oluşan Yerşünaslıg dersinin yıllık müfredat programının açılımı aşağıdaki gibidir;

Şekil 1: Azerbaycan'da 10. Sınıflarda Okutulan "Yerşünaslıg" Dersi Kitabının Dış Görünüşü.

Giriş

Yerşünaslıg ilminin amaç ve ilkeleri. Yerşünaslıg ilminin gelişimi.

I. Ünite: Dünya Evrenin Parçası Gibi (5 saat)

Evren ve Güneş Sistemi, Gezegenler ve Uydular. Dünya'nın Güneş Sistemindeki Konumu. Boyutları ve Yüzölçümü. Merkezkaç Kuvveti. Dünya'nın Güneş Etrafında Dönüşü. Mevsim Oluşumları. Ay ve Güneş Tutulması. Gece ve Gündüzün Oluşumu. Saat Kuşakları. Yerel Saat Kavramları.

Uygulama: Güneş ışınlarının yere düşme açısının hesaplanması.

II. Ünite: Harita Çeşitleri ve Topografya Haritaları (4 saat)

Haritalar ve Onların Kullanım Alanları. Projeksiyonlar. Haritalarda Meydana Gelen Tahrifler. Topografya Haritaları.

Uygulama: Harita Ölçeklerinin Tespiti.

III. Ünite: Yerin İyapısı (6 saat)

Dünya'nın Oluşumuyla İlgili Ortaya Atılan Teoriler. Jeolojik Devirler. Yerin İyapısı. Litosfer Tablaları. Kalkanlar ve Jeosenklinaller. Dağ Oluşumuna Neden Olan Olaylar. Volkanizma. Depremler. Yeraltı Kaynaklar. Kafkas Dağları'nın Jeolojik Yapısı.

Uygulama: Litosfer Tablalarının Hareket Yönü ve Hareketleri Sonucunda Meydana Gelecek Olayların Tahli.

IV. Ünite: Yeryüzü Şekilleri (5 saat)

Yeryüzü Şekilleri. Yeryüzü Şekillerinin Oluşumunda Endojen Kuvvetlerin Rolü. Kıtaların Rölyefi.

Yeryüzündeki Büyük Dağ Kuşakları. Ovalar. Eksojen Menşeli Rölyef Şekilleri. Okyanus Tabanlarının Rölyefi. Yeryüzü Şekillerinin İnsan Yaşamına Etkileri.

Ugulama: Jeolojik ve Fiziki Haritaların Karşılaştırmalı Analizi.

V. Ünite: Atmosfer ve İklim (7 saat)

Atmosferin Yapısı. Güneş Işınları. Günlük ve Yıllık Sıcaklık Değişimleri. Isı Kuşakları.

Atmosfer Basıncı. Yeryüzünde Basınc Alanları. Rüzgârlar. Hava Akımları ve Atmosfer Olayları. Siklon ve Antisiklonlar. Atmosferde Su. Yağışlar ve Onların Coğrafi Dağılışı.

İklim ve İklim Kuşaklarının İzahı. İklimle Diğer Doğal Faktörler Arasındaki İlişkiler. Atmosfer Kirliliği. Ozon Katı. Hava Tahminleri. İklim ve Yaşam.

Uygulama: 1. Sıcaklığın Yüksekliğe Göre Değişimine Ait Bir Çalışma. 2. Atmosfer Basıncı İle İlgili Çalışma.

VI. Ünite: Hidrosfer (7 saat)

Hidrosferin Oluşum Yapısı. Yeryüzünde Su Döngüsü. Dünya Okyanusları. Okyanus Sularının Fiziki ve Kimyasal Özellikleri. Okyanus Sularının Kirliliği. Hazar Denizi'nin Oluşum Tarihi. Dip Rölyefi. Doğal Kaynakları.

Kara Suları. Akarsular ve Onların Coğrafi Dağılışı. Akarsu Rejimleri, Debisi ve Beslenmeleri. Göllerin Özellikleri. Yeraltı Sular, Bataklıklar ve Kaynaklar. Hidrosfer ve Dünyada Tatlı Su Sorunları.

Uygulama: Dünya Okyanuslarının İç ve Kenar Denizlerinin Önemi. Körfezlerin Dilsiz Haritalarda Gösterilmesi.

VII. Ünite: Biyosfer (3 saat)

Yeryüzünde Hayatın Oluşumu. Biyosenez Kavramı. Vernadski Tezinin Önemi.

Toprak ve Toprak Çeşitleri. Toprakların Coğrafi Dağılışı. V. V. Dokçayev'in Toprak Konusundaki Çalışmaları. Toprak Erozyonu ve Yapılan Önlemler. Bitki Örtüsü. Botanik İle Yerşünaslıg Arasındaki İlişki. Bitki ve Hayvanat Dünyası. Zooloji İlmi.

Uygulama: Bulduğunuz Alanın Toprak Örtüsünün İzahı.

VIII. Ünite: Coğrafi Ortamlar (5 saat)

Doğal Ortam Arasındaki İlişkiler. Coğrafi Bölgeler. Dağlarda Yükseltiye Bağlı Oluşan Kuşaklar.

Doğal Kuşaklar. Antropogen Kuşaklar. Coğrafi Ortamların Oluşumu. Coğrafi Ortamların Oluşumunda İnsanın Rolü.

IX. Ünite: Ekolojinin Küresel Sorunları (4 saat)

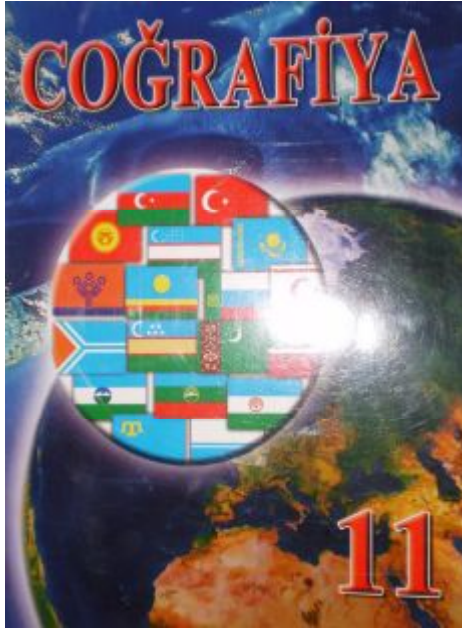
Çevre Sorunları. Küresel Isınma. Çölleşme. Tuzlanma. Çevre Değişiminde İnsan Faktörü.

3. ORTAÖĞRETİM 11. SINIF. TÜRK DÜNYASI'NIN COĞRAFYASI DERS PROGRAMININ AÇILIMI

Azerbaycan'da ortaöğretim 11. sınıflarda coğrafya öğretiminde Türk Dünyası'nın Coğrafyası dersinin okutulması bir ilktir (Şekil 2). Çünkü bugüne kadar Azerbaycan'da coğrafya öğretim programlarında Türk Dünyası'yla ilgili coğrafya dersi okutulmamıştır (Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliğı, 1997: 34). Milli Eğitim açısından bakıldığında, Sovyet sonrası Azerbaycan'da eğitim alanında yapılan yenilikler doğrultusunda, ortaöğretimin son sınıflarında "Türk Dünyası'nın Coğrafyası" adlı yeni bir coğrafya dersinin öğretime konulması takdir edilmesi gereken bir yeniliktir.

Türk Dünyası'nın Coğrafyası dersinin esas amacı, kendi soy kökünü unutmama düzeyine gelmiş Azerbaycan gençlerine, Türklerin dünya halkları arasındaki yeri, diğer ülkelerle olan ticarî, siyasî ve kültürel ilişkileri, nüfus ve sosyal yapısı, aynı zamanda Türk devletlerinin genel karakteristiği ile ilgili geniş bilgi vermek ibarettir.

“Türk Dünyası'nın Coğrafyası” dersinin ortaöğretime konulması, coğrafyacılarımız tarafından “olağan yenilik” olarak nitelendirilmiştir. Ders konularının seçilmesinde, konuların işlenmesinde, Azerbaycan'ın ünlü coğrafyacılarının rolü tartışılmazdır. Bu çerçevede ders kitabının hazırlanmasında T. Gerayzade, (Türkiye Cumhuriyetinin İktisadi Coğrafyası ile) ve Abbasov gibi coğrafyacılarımızın emeği çok büyüktür (Allahverdiyev, Göyçaylı ve diğerleri, 2003: 68).

Şekil 2: Azerbaycan'da Günümüzde Ortaöğretim 11.sınıfta Okutulan “Türk Dünyası'nın Coğrafyası” Ders Kitabının Dış Görünüşü.

“Türk Dünyası'nın Coğrafyası” dersinin diğer ilimlerle, daha ziyade tarih ilmiyle sık ilişkili olduğu saptanmıştır. Çünkü tarih ilmi Türk Dünyası'nın birbirleriyle kopmaz temellerinin olduğunu göz önüne seriyor. Derste çeşitli bilim dalları arasındaki ilişkinin yanı sıra,

coğrafyanın kendi dalları arasındaki ilişkisi de çok güçlüdür. Burada fiziki coğrafya, subilim, toprak coğrafyası, iktisadi coğrafya, sosyal ve nüfus coğrafyasıyla ilgili çeşitli bilgi birikimleri sayesinde Türk ülkelerine farklı yönlerden bakarak fikir sahibi olunabilmektedir.

”Türk Dünyası’nın Coğrafyası” dersi öğrenilirken fiziki ve iktisadi coğrafyanın yardımcı araç ve gereçlerinden (şema, harita, istatistik veriler) geniş şekilde istifade olunmuştur.

”Türk Dünyası’nın Coğrafyası” kitabı iki bölümden oluşmaktadır; genel olarak Türk Dünyası ülkelerinin fiziki iktisadi coğrafyası, bölgesel bazda ise çeşitli Türk ülkelerinin ve kurumlarının coğrafyası, bölgesellik prensiplerine göre ele alınmıştır.

Ders içeriği ile ilgili fikir sahibi olmamız açısından “Türk Dünyası’nın Coğrafyası” dersinin yıllık program açılımı aşağıda okuyucularımızın dikkatine sunulmuştur;

Ders haftalık 1, yıllık 34 saatlik bir programa sahip, bunun 5 saati yedek süredir.

X. Sınıfta Okutulmuş Derslerin Tekrarı(1 saat)

Giriş (6 saat)

”Türk Dünyası’nın Coğrafyası” Neyi Öğretiyor. Dersin Amaç ve Hedefleri.

Türk Dünyası Kavramı. Türk Halklarının Coğrafi Dağılışı. Türk Menşeli Coğrafi Yer Adları. Bağımsız Türk Devletleri. Rusya Federasyonu ve Çin Cumhuriyetine Bağlı Türk Cumhuriyetleri. Türk Kökenliler ve Az Nüfuslu Türk Halklarının Asimilasyona Uğrama Nedenleri.

Dünya İlim ve Kültür Sahnesinde Türklerin Yeri.

Uygulama: Türk Ülkelerini Belli Kategoriler Şeklinde Tahlil Etmek.

I. Ünite: Bölgesel Analiz. Azerbaycan - 4 saat.

Azerbaycan’ın Türk Dünyası’ndaki Yeri ve Konumu. Büyük İpek Yolu’nda Azerbaycan’ın Tarihi ve Coğrafi Konumu. Azerbaycan’ın Nüfusu ve Azeri Türklerinin Coğrafi Dağılışı. Nüfusun Faaliyet Alanları.

Ekonominin Öncül Sahaları. Günümüzdeki Ekonomik Sorunların Sebepleri. Azerbaycan'ın Dünya Ülkeleriyle İlişkisi. Ülkedeki Yabancı Yatırımlar.

Güney Azerbaycan: İran İslam Cumhuriyetinin Coğrafi Konumu ve Doğal Kaynakları.

II. Ünite: Türkiye Cumhuriyeti - 3 saat

Türkiye Cumhuriyeti'nin Coğrafi Konumu ve Türk Dünya'sındaki Rolü. Tarihi. Doğal Ortamı ve Yeraltı Kaynakları. Nüfusu; Gelenek ve Göreneklere. Sanayisi ve Öncül Sektörleri. Tarımı. Büyük Şehirleri. Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Ticari ve Kültürel İlişkiler.

Kuzey Kıbrıs Cumhuriyetinin Genel İktisadi Coğrafyası.

Uygulama: İstanbul ve Ankara Şehrinin Kıyaslamalı Anlatımı.

III. Ünite: Orta Asya'nın Türk Ülkeleri- 6 saat

Bölgenin Asya Kıtasındaki Coğrafi Konumu. Doğal Ortamı ve Yeraltı Kaynakları. Nüfusun Faaliyetlerine Doğal Ortamın Tesiri. Önemli Yerleşme Tipleri (oba, kışla).

Özbekistan - Genel Coğrafi Özellikleri. Nüfusun Faaliyet Alanları. Ulaşım Sorunları. Özbekistan'ın Eski Turizm Merkezleri. Kara Kalpak Özerk Cumhuriyeti. Özbekistan ve Azerbaycan İlişkileri.

Kazakistan - Coğrafi Konumunun Ekonomisine Etkisi. Doğal Ortamı ve Yeraltı Kaynakları. Nüfusun Yerleşme Özellikleri. İskit – Saka Eski Kültürü. Büyük Şehirleri. XX. Asrın 50–60 Yıllarında Boş Arazilerin Kullanıma Açılması. Erozyon. Günümüzdeki İktisadi Coğrafi Durumu. Kazakistan ve Azerbaycan Arasındaki İlişkiler.

Kırgızistan - Coğrafi Konumu. Doğal Kaynakların Kullanım Sorunları. Nüfusu. "Manas" Çerçevesinde Nüfusun Bin Yıllık Tarihi. Ekonomisinin Genel Özellikleri. Kırgızistan ve Azerbaycan Arasındaki İlişkiler.

Türkmenistan - Coğrafi Konumu, Doğal Ortamı ve Yeraltı Kaynakları. Nüfusun Faaliyet Alanları. Çevre Sorunları. Türkmenistan ve Azerbaycan Arasındaki İlişkiler.

Uygur Özerk Cumhuriyeti - Çin Cumhuriyetindeki Yeri ve Önemi. Doğal Ortamı ve Yeraltı Kaynakları. Nüfusu ve Faaliyet Alanları.

Uygulama: Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Kıyaslamalı İzahı.

IV. Ünite: Rusya Federasyonunda Özerk Türk Cumhuriyetleri - 5 saat

Rusya Federasyonundaki Özerk Türk Cumhuriyetlerinin Tarihi Coğrafyası.

Kuzey Kafkasya Bölgesi: Yapısı, Bölgede Yaşayan Türk Halkları. Karaçay-Çerkez ve Kabardın-Balkar Cumhuriyetlerinin Coğrafi Özellikleri.

Volga Boyu ve Ural Bölgesi: Yapısı, Bölgenin Coğrafi Konumunun Önemi. Nüfusu ve Etnik Yapısı. Tataristan, Başkurdistan Çuvaşistan Özerk Cumhuriyetleri. Azerbaycan'ın Bölge Ülkeleriyle İlişkisi.

Sibirya ve Uzak Doğu Bölgesi: Fiziki Yapısı, Bölgenin Coğrafi Konumu ve Doğal Ortamın Ekonomiye Etkisi. Nüfusun Yerleşme Özellikleri ve Etnik Yapısı. Nüfusun Genel Ekonomik Faaliyetleri (geyik yetiştiriciliği ve avcılık). Saha Yakutistan, Tuva ve Hakasya Cumhuriyetlerinin Genel Ekonomik Özellikleri.

Uygulama: Rusya Federasyonundaki Özerk Türk Cumhuriyetlerinin Gelişim Özelliklerinin Kıyaslamalı İzahı.

Ders sonu; Genel Derslerin Tekrarı - 1 saat

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Azerbaycan'da ortaöğretim programlarında okutulan "Yerşünaslıg" ve "Türk Dünyası Coğrafyası" derslerinin Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra programa dâhil edildiği görülmüştür. Programa yeni konulan her iki dersin ortaöğretim coğrafya programı açısından önemi büyüktür. Bu derslerin ortaöğretim programına konulmasıyla, Azerbaycan'da ortaöğretimde coğrafya öğretiminin temelleri atılmış oldu.

Ortaöğretim coğrafya ders programlarının içeriğine baktığımızda değişik özellikler taşıdığı görülmektedir. Program içeriği açısından Yerşünaslık dersinin öğrencilerin öğrenme kapasitelerine uygun olduğu görülmüştür. Ders kitabında coğrafya konularının daha iyi öğrenilmesi açısından görsel materyaller iyi düzeyde kullanılmıştır. Ayrıca dersin yıllık öğrenim saati en uygun düzeydedir.

Türk Dünyası'nın Coğrafyası ders programlarında ise bazı eksik yönlerin olduğu göze çarpmaktadır. Her şeyden önce, ders programının konu içeriği öğrencilerin öğrenme kapasitelerinin altında kalmaktadır. Ders programlarında yer alan coğrafi bilgiler basit ve güncellikten uzak bir şekilde hazırlanmıştır. Ayrıca öğrenilecek konuları destekleyici görsel materyallerden yeteri düzeyde istifade edilmemiştir.

Sonuç olarak yapacağımız öneriler çerçevesinde her iki ders kitabının dünyada baş veren güncel coğrafi olaylar göz önünde bulundurularak en iyi şekilde düzenlenip, öğrencilerin hizmetine sunulması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmedov, T. (1991). Azerbaycan Toponomikasının Esasları, Bakı.
- Allahverdiyev, N. Göyçaylı, Ş. Eyyubov, N. (2003) Azerbaycan'ın Sosyal ve İktisadi Coğrafyası, Maarif Neşriyatı, Bakı.
- Allahverdiyev, N. N. Sadıklı, H.E. (1976). Coğrafyanın Tedrisi Metodikası, Maarif Neşriyatı (krilceden çeviri), Bakı.
- Allahverdiyev, N. Göyçaylı, Ş. Eyyubov, N. (2003) Azerbaycan'ın Sosyal ve İktisadi Coğrafyası, Maarif Neşriyatı, Bakı.
- Bibik, A. J. Gerasimov, T.P, Dariniski, A.V. Matrusov, İ.S. Orlov, B.P. Solovyov, A.İ. (1973). Orta Mektepte Coğrafya Taliminin Metodikası, Maarif Neşriyatı (krilceden çeviri), Bakı.
- Doğanay, H. Coğrafyada Metodoloji: Genel Metotlar ve Özel Öğretim Metotları, MEB Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi, 187, İstanbul.
- Gerayzade T. Allahverdiyev N. Paşayev B. Aliaskorov D. Alhasov D. Seyfullayeva N. (1994). Orta Umum Tahsil Mekteplerinde

- Coğrafyanın Tedrisine Dair Metodik Tavsiyeler, Öğretmen Neşriyatı, Bakı.
- Mahmudov. Y. Yusubov. Y. Aliyev. R. (1994). Azerbaycan Tarihi, Öğretmen Neşriyatı, Bakı.
- Maksakoviski V.P. Rakovski S.N. Smidoviç İ.N. Solovyara M.G. (1978). Harici Ülkelerin İktisadi Coğrafyasına Dair Metodik Vesait, Maarif, Bakı.
- Maksakovskiy, V.P. (1982). Uçniye Osnovı Şkolnoy Geografii, Prosveşenie (Rusçadan çeviri), Moskova.
- Maksimov, N.A. (1972). 5'nci Sınıfta Coğrafya, Maarif Neşriyatı, Bakı.
- Memmed, B. Z. Yusubov, Y.(1994). Azerbaycan Tarihi, I (Yüksekokullar için ders kitabı) Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı.
- Merdanov, M. (2001). Azerbaycan Tahsili Islahat Yolunda, Maarif Neşriyatı, Bakı.
- Merdanov, M. (2006). Azerbaycan Tahsili Dün, Bugün, Sabah, Tahsil Neşriyatı, Bakı.
- Mışiniskaya, R.N. Finarov, E.Y. Çernikova, E.Ç. Gutkovskaya L.P. Pançeşnikova, L.M. (1986). Praktika Po Metodıke Obyçeniya Geografii, (Rusçadan çeviri) Prosveşenie, Moskova.
- Müseyibov, M.A. (1998). Azerbaycan'ın Fiziki Coğrafyası, Maarif Neşriyatı, Bakı.
- Özey, R. (1997). Dünya Platformunda Türk Dünyası, ÖzEğitim Yayınları, N: 11, İstanbul.
- Piriyev R.H. (1981). Mektep Coğrafya Kursunda Kartografik Biliklerin Esasları, Maarif Neşriyatı, Bakı.
- Zülfügarov, M. A. (1988). Coğrafya Dersinin Seciyyevi Hususiyetleri, Maarif Neşriyatı, Bakı.